

БӨЛІМ: БАЛАБАҚША

Баланың сөйлеу тілін дамытуға арналған қысқа жаттығулар

ЖАРИЯЛАНДЫ 16.01.2026	ТІРЕК СӨЗДЕР bilimger, артикуляция, байланыстырып сөйлеу, грамматика, мектепке дейінгі педагогика, сөздік қор, сөйлеу тілі, тіл дамыту, фонематикалық есту	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/186728/
---------------------------------	--	---

Муратбоева Индира Косбаевна

Тәрбиеші

Аннотация

Бұл мақалада мектепке дейінгі жастағы баланың сөйлеу тілін дамытуға бағытталған қысқа жаттығуларды күн тәртібіне тиімді кіріктірудің педагогикалық-әдістемелік негіздері сипатталады. Қысқа форматтағы (күн ішінде бірнеше мәрте қайталанатын) тілдік белсенділіктер баланың артикуляциялық аппаратын жетілдіруге, фонематикалық естуін дәлдеуге, сөздік қорын байытуға және байланыстырып сөйлеуін қалыптастыруға ықпал етеді. Жаттығулардың негізгі қағидалары ретінде қауіпсіздік, жүйелілік, жас ерекшелігіне сәйкестік, ойындық уәжді сақтау және педагогтің үлгілік сөйлеуі мен кері байланысының дәлдігі қарастырылады. Ұсыныстар тәжірибелік қолдануға ыңғайлы болуы үшін төрт бағытқа топтастырылып, әр бағыттың мазмұны ғылыми-академиялық тұрғыда негізделеді.

Кілт сөздер: сөйлеу тілі, тіл дамыту, артикуляция, фонематикалық есту, сөздік қор, грамматика, байланыстырып сөйлеу, мектепке дейінгі педагогика.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезеңде сөйлеу тілі баланың танымдық және әлеуметтік тәжірибесін ұйымдастыратын жетекші құралдардың біріне айналады, сондықтан тіл дамуының қарқыны мен сапасы кейінгі оқу әрекетіне даярлықтың маңызды көрсеткіші ретінде бағаланады. Тәжірибеде ұзақ әрі күрделі сабаққа қарағанда, күн ішінде табиғи жағдаяттарға енгізілген қысқа жаттығулар балаға психологиялық тұрғыдан жеңіл қабылданып, тұрақты қайталау арқылы сөйлеу дағдысын автоматтандыруға мүмкіндік

береді. Осындай жаттығуларды ұйымдастыруда тәрбиеші үшін негізгі міндет — баланың сөйлеуге деген ішкі уәжін төмендетпей, дұрыс дыбыстауға, мағыналы сөз таңдауға және ойды бірізді жеткізуге бағыттайтын қолдаушы орта құру. Қысқа жаттығулардың тиімділігі олардың жүйелілігімен, мақсаттың нақтылығымен және баланың нақты тілдік қажеттілігіне сәйкестігімен айқындалады.

Артикуляциялық және тыныс жаттығулары арқылы дыбыстау мәдениетін қалыптастыру

Артикуляциялық және тынысқа негізделген қысқа жаттығулар сөйлеу аппаратының бұлшықеттерін мақсатты түрде жұмылдырып, дыбыстардың анық айтылуына алғышарт жасайды, өйткені көптеген фонетикалық қателер баланың тіл, ерін, жақ қозғалысының жеткіліксіз үйлесуі мен тыныс-дауыс режимінің тұрақсыздығынан туындайды. Күнделікті тәжірибеде мұндай жаттығуларды таңертеңгі қабылдау сәтінде, сергіту үзілісінде немесе серуенге шығар алдында бірнеше минуттық тілдік «жылыту» ретінде өткізу баланы шаршатпайды әрі сөйлеуге физиологиялық дайындық береді, ал тәрбиеші айна, қимылдық үлгі, баяу қарқын және қысқа қайталау арқылы қателікті бірден түзетпей, алдымен дұрыс үлгіні күшейтеді. Тыныс жаттығуларының мәні — ұзақ тыныс шығару мен дыбыстауды бір арнаға келтіру, сондықтан педагог баланы «демін үнемдеуге» емес, тынысты табиғи әрі бірқалыпты басқаруға үйретіп, дауыс күшін жағдаятқа сай реттеуді көрсетеді. Артикуляциялық әрекет міндетті түрде мағынамен байланысқанда нәтижелі болатынын ескере отырып, жаттығуларды жеке механикалық қимыл ретінде емес, қысқа сөздермен, дыбысқа бай тіркестермен, ойындық тапсырмамен ұштастыру балада сөйлеудің жағымды тәжірибесін қалыптастырады.

Фонематикалық естуді жетілдіретін қысқа тыңдау-айыру жаттығулары

Фонематикалық есту — дыбыстарды естіп, ажыратып, салыстырып, сөз құрамындағы орнын тануға мүмкіндік беретін күрделі қабілет, сондықтан оны дамыту дыбысты дұрыс айту мен сауат ашуға даярлықтың іргетасы ретінде қарастырылады. Қысқа тыңдау жаттығулары күнделікті ортада оңай ұйымдастырылады: тәрбиеші дыбыстық сигналды (қоршаған орта дыбысы, қимыл дыбысы, сөз ішіндегі дыбыс) мақсатты түрде «тыңдату нысанына» айналдырып, баладан естігенін тануды, ұқсастық-айырмашылықты байқауды, дыбысты созып немесе қысқа айтып қайталауды сұрайды, ал бұл әрекет бір мезетте зейін тұрақтылығын да тәрбиелейді. Мұнда педагогтің кәсіби ұстанымы аса маңызды, өйткені бала дыбысты шатастырғанда «дұрыс емес» деп тоқтату емес, дыбысты айқынырақ естірту, салыстыру үшін екінші үлгіні беру, сөзді баяулап буынға жіктеу арқылы баланың өзіндік түзетуіне жағдай жасау тиімдірек болады. Фонематикалық жаттығулардың қысқалығы оның үстірттігін білдірмейді, керісінше, аз уақыт ішінде жоғары дәлдіктегі тыңдау әрекетін құруға мүмкіндік береді, ал тұрақты қайталанатын шағын тапсырмалар дыбыс айыру дағдысын біртіндеп автоматтандырып, сөйлеудің фонологиялық негізін нығайтады.

Сөздік қор мен грамматикалық құрылымды дамытатын микрожаттығулар

Баланың сөздік қоры тек жаңа сөзді жаттаумен емес, сол сөзді мағынасына сай қолдану, түрлі жағдаятта түрлендіру және басқа сөздермен байланыстыру арқылы дамиды, сондықтан қысқа жаттығуларды күнделікті әрекетке кіріктіру сөздің «тірі» қызметін сақтаудың ең ұтымды жолы болып табылады. Тәрбиеші тұрмыстық процестерді (киіну, тамақтану, жинастыру, серуен) тілдік мүмкіндік ретінде көріп, заттың атауын ғана емес, оның белгісін, қызметін, қимылын, салыстыруын, себеп-салдарын қысқа репликамен кеңейтіп отырады, ал бала педагогтің үлгісін қайталау арқылы сөз тіркесін құрастыруға, сөйлемді толық айтуға және грамматикалық формаларды табиғи контексте меңгеруге үйренеді. Мұндай микрожаттығуларда «жылдам жауап» қағидасы емес, «дәл әрі толық жауап» қағидасы жетекші болуы қажет, өйткені бала ойды жүйелеуге уақыт алғанда ғана сөйлем құрылымы орнығып, сөздік таңдауы саналы сипатқа ие болады. Грамматикалық дағдыларды қалыптастыруда қысқа түзету тәсілі маңызды: тәрбиеші баланың айтқанын толықтырып, дұрыс нұсқаны табиғи түрде қайта айтып береді де, баланы ұялтпай, сөйлеудің мәдени үлгісін күшейтеді, нәтижесінде тілдік норманы меңгеру бақылау арқылы емес, қарым-қатынас тәжірибесі арқылы бекітіледі.

Байланыстырып сөйлеу мен диалогтік қатынасты қалыптастыратын қысқа сөйлету тапсырмалары

Байланыстырып сөйлеу — баланың ойды бірізді жеткізіп, оқиғаны логикалық жүйемен құрастыруы, негізгі ойды бөліп көрсетуі және тыңдаушыға түсінікті формада баяндауы, сондықтан бұл қабілетті дамыту үшін қысқа, бірақ жүйелі сөйлету тапсырмалары қажет. Күнделікті практикада тәрбиеші баланың сөйлеуін ұзақ әңгімеге «мәжбүрлемей», шағын мазмұндық бірліктермен жұмыс істейді: бір сурет бойынша нақты сипаттама айту, бір әрекеттің ретін қысқа тізбектеу, бір жағдайға себеп айту, екі кейіпкердің диалогін құру, өз сезімін сөзбен атау, ал мұның бәрі баланың тілдік жоспарлауын жеңілдетіп, сөйлеуге сенімділігін арттырады. Диалогтік дағдыны қалыптастыруда сұрақ қою мәдениеті шешуші рөл атқарады, өйткені педагогтің сұрағы баланың ойлауын «бір сөздік жауапқа» бекітпей, сөйлеммен жауап беруге итермелейтіндей ашық әрі бағыттаушы болуы тиіс, ал тәрбиеші тыңдап болған соң мазмұнды нақтылайтын кері байланыс беріп, сөздің мағынасын кеңейтуге мүмкіндік жасайды. Қысқа сөйлету тапсырмаларының басты нәтижесі — баланың сөйлеу әрекеті тұрақты қажеттілікке айналып, ол өз ойын жеткізуді күнделікті коммуникацияның табиғи бөлігі ретінде қабылдай бастайды, ал бұл мектепке дейінгі ұйымдағы тілдік дамудың ең маңызды сапалық көрсеткіші болып саналады.

Қорытынды

Баланың сөйлеу тілін дамытуға арналған қысқа жаттығулар тиімділігімен қатар, ұйымдастыру тұрғысынан да қолайлы, өйткені олар күн тәртібін күрделендірмей-ақ

табиғи қарым-қатынасқа кіріктіріледі және тұрақты қайталау арқылы тілдік дағдыларды біртіндеп бекітеді. Артикуляция мен тынысқа негізделген жұмыс дыбыстаудың физиологиялық негізін нығайтса, фонематикалық тыңдау жаттығулары дыбыс айыру дәлдігін арттырады, сөздік-грамматикалық микрожаттығулар тілдік қорды функционалдық деңгейге көтереді, ал байланыстырып сөйлеуге бағытталған қысқа сөйлету тапсырмалары коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырады. Тәрбиеші үшін негізгі кәсіби шарт — әр баланың тілдік қажеттілігін байқап, қысқа жаттығуды дәл уақытында және қолдаушы стильде ұсыну, сондай-ақ дұрыс сөйлеудің үлгісін күн сайын тұрақты көрсету. Осылайша қысқа жаттығулар жүйесі мектепке дейінгі кезеңдегі тіл дамуын мақсатты, табиғи және нәтижелі ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (№348 бұйрыққа 1-қосымша, PDF). https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2024/04/vk_24kz.pdf
2. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы (үлгілік оқу бағдарламасы, PDF). https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2024/04/vk2_kz.pdf
3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспары (PDF). https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2024/04/vk3_kz.pdf
4. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі, Балаларды ерте дамыту институты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасына нұсқаулық (PDF). https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2022/12/rukovodstvo_kz_131222.pdf
5. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі (әдістемелік құрал). Мектепке дейінгілердің тілін дамыту әдістемесі (оқу-әдістемелік құрал, PDF). <https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2025/08/d2k.pdf>
6. Жиенбаева С.Н. және т.б. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытуға арналған дидактикалық ойындар мен жаттығулар: кеңестер (ата-аналарға арналған) (әдістемелік құрал, PDF). <https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2025/10/1411k.pdf>
7. Омарова Г.Ә. Арнайы педагогика және логопедия пәнінен оқу-әдістемелік құрал (PDF). https://rmebrk.kz/bilim/miras/omarova_arnaiy_pedagogika.pdf
8. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Communication Milestones: Age Ranges (web resource). <https://www.asha.org/public/developmental-milestones/communication-milestones/>

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.